

De l'experiència estètica al consum cultural

Observacions sobre la lectura del cinema i la literatura

Vosaltres també ho deveu haver observat. Per als joves avui el cinema és, sobretot, un producte de temporada. Una pel·lícula de fa dos o tres anys ja és vella, fora de temps, i sembla que pensin que no val gaire la pena ni parlar-ne. Jo m'hi trobo gairebé cada any, concretament amb grups d'estudiants que comencen la carrera de Comunicació. No n'he fet l'estadística, i encara menys cap treball de camp, i per tant no pretenc que el fet sigui general i acreditat, però sí que tinc l'experiència puntual que la reacció es repeteix, curs rere curs, i ja en fa uns quants, quan surt de comentar o els proposo de veure algun clàssic del que un dia se'n va dir el setè art.

Anys enrere era habitual trobar-se amb reticències, fins i tot amb un rebuig explícit, davant d'una pel·lícula en blanc i negre, i encara més si era muda. Aquestes dues característiques eren percebudes pels espectadors menys formats com unes marques d'antigor, gairebé de primitivitat: com si la renovació del llenguatge cinematogràfic derivada de l'evolució de la tecnologia convertís en obsoletes les obres realitzades segons les capacitats tècniques anteriors, desfasades pel progrés tecnològic. Potser sí que el component tecnològic té un pes en el cinema que el condemna a envellir de pressa: pensem, sobretot, en el que coneixem com a efectes especials, i la impressió, de vegades fins i tot còmica, que ens fan avui els recursos més superats. Però no és menys cert que hi ha pel·lícules que sembla que haurien d'estar marcades en aquest sentit —si calgués trobar-ne un prototip, jo hi posaria Gilda, rodada en blanc i negre— que en canvi suporten el pas del temps sense immutar-se, mentre que altres, tot i no tenir aquestes marques i per més recents que siguin, amb prou feines resisteixen que les revegem.

Però això era abans. Vull dir que ara mateix, si aquella observació inicial té fonament, i suposant que sigui en alguna mesura indicativa

d'una certa tendència, l'interès de les pel·lícules, la seva vigència si volem, està estretament vinculada amb la seva data d'emissió, amb el seu temps d'existència. És actual i, per tant, pot tenir interès veure-la si s'acaba d'estrenar o, a tot estirar, si és de la temporada en curs o de la passada. Més enllà, ja tot és antic. I si és antic ens en podem oblidar perquè s'allunya de la novetat, que sembla que sigui el principal valor que el jove, o fins i tot l'espectador general, vol atorgar al cinema.

Una primera derivada d'aquesta observació, si no m'enganyo en fer-la, és que el pes dels referents cinematogràfics tendeix a fer-se lleuger, gairebé a desaparèixer. Cal ser cinèfil o alguna cosa que s'hi assembli molt per considerar que té sentit construir-se un cànon de clàssics del cinema, o sigui, un mapa propi de referents, amb el qual educar la mirada cinematogràfica, que és com dir estètica o més simplement crítica. Vaja, que tot i el seu pes en altres llenguatges, fins i tot molt més presents en la vida quotidiana —bona part de la publicitat, especialment audiovisual, ha begut i beu de la relectura d'escenes, motius o tòpics cinematogràfics—, l'interès pels clàssics del cinema sembla reservat avui a uns pocs. I és vist com una raresa, per exemple, per aquells meus estudiants que deia, o potser fins i tot com una anomalia per un hipotètic ciutadà mitjà.

Segur que contribueix a accentuar aquesta dilució dels referents la transformació radical que s'està produint ara mateix, cada dia una mica més, en el camí d'accés als productes audiovisuals en general. El món audiovisual és un dels que viu amb més intensitat l'impacte de la digitalització, que avui per avui ja hi ha resultat trencador, evident i profund. Les sales de cinema han deixat de ser l'indret primer i principal que ens posava en contacte amb les pel·lícules. Ni tan sols no ho és el televisor, que cada dia és menys aquell tòtem que des dels anys 50 del segle passat havia focalitzat el principal espai de trobada familiar, ni ho són les cadenes tradicionals de televisió, que estan vivint un procés indeturable d'atomització.

Sembla paradoxal: ara, en aquesta era d'omnipresència de les pantalles, s'ha modificat d'una manera potser irreversible el rol que tenien en la nostra vida les dues pantalles que fins ara la presidien. La pantalla del cinema i la del televisor van quedant en segon o en

tercer terme, potser més enrere i tot, mentre que qui més qui menys en du almenys una de portàtil a la butxaca. I a través d'aquesta, que actua com una finestra d'accés a la xarxa, mantenim, d'una banda, connexió amb el món exterior i, de l'altra, amb el nostre propi bagatge personal (la fototeca, el correu, la discoteca, la biblioteca, l'arxiu digital que dipositem al núvol). I a més a més és a través d'aquesta, no només però també, que els espectadors d'avui, i sobretot els de les generacions més joves, accedeixen tant al cinema com a aquest altre fenomen audiovisual que els darrers anys ens ha anat capturant l'interès, les sèries. I, per descomptat, als programes de televisió que segueixen, però gairebé sempre en l'horari que ells mateixos trien de mirar-los, evitant els espais que no els interessa de veure i la publicitat convencional, gràcies als serveis de podcast, als menús a la carta de les cadenes i, particularment, amb tot el que comporta, que és molt, el youtube.

Tot plegat ha trasbalsat la manera que ens havia semblat natural de veure el cinema i la televisió, i ho ha fet amb tanta penetració que ha generat nous hàbits particulars, ha propiciat el desenvolupament o el naixement de nous gèneres i formats i ha transformat la dimensió social de les produccions audiovisuals. Una dimensió social com ho solia ser aquesta: quan jo era petit, i a casa n'hem seguit l'hàbit fins fa només una estona, l'hora de les notícies era sagrada. D'una manera o d'una altra, gairebé sempre tot dinant o tot sopant, la família s'aplegava al voltant de la taula, que era presidida per la pantalla que ens abocava el TN; avui és poc probable que l'hora dels informatius ens agafi a tots en disposició de seure i aplegar-nos al voltant de cap pantalla. Aquest espai de comunió familiar ha anat perdent continuïtat fins a esvair-se i gairebé desaparèixer.

La pantalla, doncs, s'ha fet omnipresent i d'ús individual. I la seva connectivitat està comportant que com qui diu es desmaterialitzin del tot els productes audiovisuals. Segur que ja us heu després, o us heu plantejat de fer-ho, d'aquell reguitzell de caps que contenen devedés, cederroms i vídeos, amb què un dia potser us vau fer la il·lusió que anàveu construint la vostra filmoteca particular —i a tan bon preu, gràcies als col·leccionables que oferia la premsa diària—,

aquella filmoteca on anàveu aplegant de mica en mica, al costat de clàssics indiscutibles i d'alguna rampoina conjuntural, les pel·lícules que volíeu tornar a veure, les que sabíeu que hauríeu d'haver vist, les que semblava forçós de mirar-se de tant que se'n parlava.

I és així, em sembla, com els referents cinematogràfics van perdent presència física, potser fins i tot materialment, en els nostres bagatges particulars, i especialment en el dels més joves, per als quals una pel·lícula o una sèrie comporta avui un exercici de connexió a la xarxa. Que val la pena fer mentre estem sota l'impacte de l'ona expansiva de la seva estrena o emissió, una ona expansiva que, quan ens toca, si ens toca, en manté viu el possible interès només mentre ella mateixa no s'apaivaga.

Però, és exclusiu del cinema aquest afinament de la memòria? Torno als alumnes, que ara ja s'han fet una mica més grans. Des de fa anys proposo als estudiants de l'assignatura «Història de la Literatura», que s'imparteix a tercer curs dels graus de Comunicació, la lectura d'*El teló*. *El teló* és un assaig en què Milan Kundera reflexiona sobre la novel·la, sobre la història, el sentit i el futur d'aquest gènere literari emblemàtic de la modernitat. I ho fa a través dels exemples, des de la lectura i l'evocació d'autors i d'obres concrets.

En escollir aquest llibre com a principal complement de l'assignatura pensava que els estudiants hi trobarien una bona eina per ampliar el seu univers de referents i el bagatge de lectures (incloses les possibles lectures futures i les lectures desitjables). Doncs la sorpresa va ser que els produeix com qui diu l'efecte contrari: el volum de referents i citacions més aviat els atabala o, també, potser sobretot, els enfronta amb les pròpies llacunes de coneixement, i deu ser que no els plau tenir-les a la vista. És com si l'assaig de Kundera, en comptes de descobrir-los autors i obres que valdrà la pena llegir, els evidenciés que poc que han llegit, els espantés de tot el que els queda per conèixer o els incomodés fent-los patent el molt que preferirien ignorar. És un sistema de referents que senten remot, antic, sense connexió amb les seves realitats, difícil o fins i tot abstrús.

Potser no hauria donat més importància a aquesta experiència concreta si el darrer llibre de Gemma Lluch, *La lectura* (entre el paper i les pantalles) (Eumo, 2018) no fes unes observacions gairebé inquietants sobre l'experiència de la lectura en els joves d'avui. Lluch defensa, amb dades a la mà, que, contra la percepció que solem tenir, hi ha un bon tou d'adolescents lectors. Però, per a ells, «la lectura, la comunitat virtual que joves i adolescents construeixen, és aliena a l'escola, els pares o l'administració: creen un món en paral·lel del qual poc o res comparteixen a casa o a l'escola». Un món amb el qual construeixen comunitat a través de les xarxes, fins al punt que configuren, com qui diu, un univers a part de lectures. Que es manté ocult per a nosaltres i defuig qualsevol assimilació amb el que nosaltres considerem una experiència de lectura.

Ja fa massa anys que des dels discursos oficials, empeltats com són de correcció política i de suposades bones intencions, hi ha una pressió considerable a favor de la lectura. Sembla que la lectura sigui una obligació i que no llegir hagi de ser la causa de tots els mals. I això ho prediquen, també, i és notori que ho fan, molts que no llegeixen mai. Bé, el còctel que tot plegat fa deu tenir alguna cosa a veure amb les dades que aporta Gemma Lluch. Predicar a cops de martell que cal llegir sense una pràctica sincera d'exercici lector genera malfiança i escepticisme. I fa créixer l'esclatxa entre els joves i l'experiència de la lectura quan més receptius hi podrien ser, en l'adolescència, llavors que és l'hora de trencar els motlles i revoltar-se contra tots els models, justament el trencament i les revoltes de què la literatura va plena.

I l'esclatxa creix fins al punt —torno a l'assaig de Gemma Lluch— que, ni tan sols quan llegeixen apassionadament, aquells adolescents no es reconeixen lectors. Fins al punt —ara retrobo els alumnes i sobrinterpreto la seva reacció davant l'assaig de Kundera— que a vint anys la majoria encara no ha començat a compondre el seu univers de referents literaris, aquella cartografia que hauria de combinar d'una manera personal i intransferible, però també amb naturalitat i sense gaire esforç, les pròpies lectures, ja fetes o pendents de fer, amb la tradició literària en què han crescut i que els hauria d'haver transmès un cànon de referència.

Una de les petites pràctiques que acostumo a proposar als alumnes per començar-los a introduir en l'assignatura és demanar-los per les seves últimes lectures o per les que més els acompanyen. I sempre em sorprèn que, en aquest context, esmentin molt més sovint títols instrumentals i de moda, fins i tot aquells que qualsevol aprenent de lector s'averkonyiria d'esmentar, que no obres netament literàries, ni que no fossin clàssics indiscutibles.

Però m'he d'aturar un moment perquè m'adono que no estic dient ben bé el que vull dir. La qüestió no és tant què llegeixen sinó com ho llegeixen. O encara millor: per què llegeixen el que llegeixen i per a què ho llegeixen. M'explico. Per què, és a dir: per quins camins trien de llegir els llibres que acaben llegint. I per a què: de quina manera els llegeixen, que és com demanar què els motiva a llegir-los i, sobretot, què faran amb aquelles lectures.

És quan comencem a trobar respostes a preguntes com aquestes que es produeix una certa confluència amb el que observàvem abans a propòsit del cinema. Tinc la impressió que els estudiants que em comenten les lectures que han fet es refereixen principalment a llibres que els han entretingut, perquè els llegien només per passar-hi una bona estona, o que els han interessat, perquè s'hi adreçaven amb alguna finalitat instrumental concreta. Però rarament cap m'ha parlat, per dir-ho com ens agrada de dir-ho, d'una lectura que li hagi canviat la vida. Potser perquè cap d'ells no ha viscut aquesta experiència. Que és la clau de volta de la transformació del jove, o no tan jove, en lector.

Quin és el lloc de la cultura en les nostres vides, avui? Pertot sembla que arriben indicis que per a una majoria de persones veure una pel·lícula o llegir un llibre ja és només una manera de passar l'estona. Com si la lectura o el cinema haguessin esdevingut simples propostes per als moments de lleure, sense cap més transcendència. Si això fos així —i segur que no ho és, de tants de matisos i d'excepcions com convindria assenyalar-hi—, la nostra vida, i la societat on la despleguem, hauria perdut bona part del gruix espiritual. Perquè estaria esdevenint impassible davant l'experiència estètica.

Es diria que vivim obsessionats per la novetat. Els mitjans de comunicació competeixen per ser els primers a donar una notícia, i tot sovint s'entesten a donar-la fins i tot abans que no es produeixi (fins al punt que ofereixen, posem per cas, els resultats de les enquestes electorals com si fossin pronòstics certs del que ha de passar, cosa que no poden ser de cap manera, i encara els ho retreuen). Les pel·lícules o els llibres hi tenen, quan n'hi tenen, una presència limitada a la notícia de la seva aparició i, a tot estirar, es fan ressò del seu èxit quan és tan excepcional que l'èxit mateix és notícia.

D'aquesta manera tot ens empeny a considerar la novetat i l'èxit valors absoluts, objectius o objectivables, fins a fer-los prevaldre per damunt de qualsevol altra virtut. Però és de les altres virtuts, si de cas, que és fet l'art. Són d'altres els valors que fan que una lectura, una pel·lícula o el contacte amb qualsevol altra proposta artística esdevingui memorable i personalment significativa.

Deu ser que són valors amb què és més incert de comerciar. I avui difícilment preval res que no es pugui comprar i vendre. Per això s'ha imposat parlar de productes culturals. I l'experiència estètica ha tendit a desaparèixer del vocabulari de polítics i gestors, obsedits en canvi per l'estímul del consum cultural. Sí, el nom acostuma a fer la cosa: tots dos termes es refereixen d'una manera radicalment diferent a un mateix fenomen. Fins a canviar-lo. I això té conseqüències. De les grosses.